

Agathias ve Eseri *Historiae*

Hüseyin Salikoğlu*
orcid/0000-0001-7054-9259

Öz: Köklü değişimlerin yaşandığı Iustinianus çağı geç dönem Roma İmparatorluğu'nun tarihine damga vurmuştu. Yeni tarih yazım türlerinin ortaya çıktığı ve tarih yazımı konusunda oldukça dinamik bir dönemdi. Bu verimli dönemde eser veren önemli tarihçilerden biri de Agathias'tı. İyi bir eğitim alan ve ardından başkent Constantinopolis'te avukatlık yapan Agathias da tıpkı Procopius gibi klasik geleneğe sadık kalarak eserini yazdı. Attik Yunan geleneğini takip eden Agathias, Procopius'un *Savaşlar* adlı eserini kaldığı yerden devam ettirdi. *Savaşlar*, yazarı Procopius'u döneminin en iyi tarihçileri arasına yerleştirmiş, aynı şey Agathias'ın *Historiae* adlı eserinden de beklenmişti. Bu yüzden Agathias nitelikli bir hatip ve iyi bir nüktedan olsa da öncülü Procopius'un gölgesinde kalmıştı. Çok da iyi bir tarihçi olmadığı – en azından Procopius kadar- şeklindeki eleştirilere karşın üç imparatorun iktidarına tanıklık etmiş Agathias'ın anlatıları çok değerlidir. Çünkü onun Sasaniler, Hunlar ve etrafındaki dünya hakkında verdiği bilgiler başka kaynaklarda bulunamamaktadır. Agathias'ın eseri, çok katmanlı yapısının ortaya çıkarılabilmesi için birçok disiplinin katkı sağlayacağı yeni bir bakış açısıyla detaylıca incelenmeyi hak etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Agathias, Procopius, Roma Tarih yazımı.

AGATHIAS AND HIS WORK *HISTORIAE*

Abstract: The Justinianic era, during which radical changes occurred, made an impact on the history of the later Roman Empire. It was, from a historiographic standpoint, a very dynamic period in which new genres of historiography emerged. Agathias was one of the remarkable historians who flourished in this fruitful period. Working as a lawyer in the capital city, Constantinople, Agathias wrote his work, just like Procopius, remaining faithful to the classical tradition. Following the Attic tradition, Agathias continued Procopius' *Wars* where he left off. The *Wars* placed its author Procopius among the best historians of his time, and the same was

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi, hsalikoglu@gmail.com

expected from Agathias' *Historiae*. He, therefore, was overshadowed by his predecessor Procopius, even though Agathias was a qualified rhetor and a satirist. Despite the criticisms that he was not a very good historian – at least so good as Procopius-, the narratives of Agathias, who witnessed the rule of three emperors, are very valuable in many aspects. Because the information he provided us about the Sassanids, Huns and the world around him cannot be found in other sources. Agathias deserves to be scrutinized in a multidisciplinary approach so that the *Historiae*'s multi-layered aspects be brought to light.

Key Words: Agathias, Procopius, Roman Historiography.

Extended Summary

The Later Roman Empire witnessed a very dynamic period during which on the one hand, the pagan culture began to lose its influence and the Christian culture was institutionalized, on the other hand, the cultural foundations of the Eastern Roman Civilization, which would later be defined as Byzantium, were laid out. During this era, Roman historiography, which had its roots in ancient Greek one, continued the tradition in this later period, and witnessed the birth of a new type of historiography. During the period of later Roman Empire, new historiographic genres appeared, but the classical tradition was not completely abandoned.

Historians of this era, who tended to express themselves in the artistic language of the classical age, actually had two distinctive features: First; They were persons who had served as jurists, diplomats or military officials in the administration of Roman Empire and they had the opportunity to witness the state affairs at a high level. Second, they did not write about the much earlier periods than the one they lived, but wrote about the events they experienced themselves or the events that were in the living memories of their contemporaries. They chose to write in the classicizing style of Thucydides who had used the Attic dialect of ancient Greek. So was Agathias, a continuator of this classicizing tradition.

Born around 532 in Myrina, Agathias came to the capital city at a very young age. Agathias, went to Alexandria to study rhetoric as a young boy. He felt the demolishing earthquake in Berytus in 551 while he was still in Alexandria. Agathias spent an overnight on the island of Cos on his way back to Constantinople by sea and he witnessed how the island was devastated by the tsunami caused by the earthquake. For the next four years, he studied law in Constantinopolis. Thus, he became a *scholasticus*, namely a lawyer.

Deducing from his writings, Agathias who had an active social life, had a large circle of friends. He is believed to have died c. 582. Agathias' literary activities began in his youth, with a few short poems called the *Daphniaca*. In the middle of his literary activities, he published a corpus of humorous poems, often known as the *Kyklos* or the *Cycle*, to which he in person added about a hundred poems. With neither the *Daphniaca* nor the *Cycle*, did he manage to obtain the imperial artistic patronage that he had longed for. Thus, Agathias abandoned poetry, which he

described as his first love, and turned to the field of history. He attributed this shift to the encouragement of his friends.

In this period, he produced his work of history called *Historiae*, which makes his name known today. *Historiae*, the continuation of Procopius of Caesarea's historical work *Wars*, drew attention to the social and intellectual history of the period. *Historiae* provides us with a detailed information of General Narses' campaigns against the Franks in Italy and Lazica expedition in the east. Almost a third of the *Historiae*, main focus of which was the battles and military campaigns on the eastern and the western fronts during the last years of Justinian rule, was enriched with irrelevant narratives and information on various subjects by Agathias such as the Sassanian culture, religion and history.

After Procopius was rediscovered by the Italian humanists in the 15th century, the *Historiae*, which is the continuation of Procopius' extremely important work for the history of Italy, was also put under the spotlight. Another reason arousing great interest in Agathias was his poems in the Greek Anthology.

Concluding Remarks

Although the author is not considered as a very successful historian by some researchers today, Agathias' *Historiae* is an important resource and is not devoid of literary merit. The reason for the harsh criticism of Agathias is that he was a writer who, unlike Procopius, wrote more about what he heard, not what he saw. Agathias' willingness to continue Procopius' work was of course a difficult task for a lawyer who had never seen a war. The problem did not however, stemmed from this fact, but from his claim to continue Procopius' history. Although the shadow of Procopius' work is on *Historiae*, this work provides us with very significant information on the Sassanids, Huns and the world of that period. The end of the Justinianic era, which was already a very dynamic period, led way to a period in which classical culture was about to die. Classical values were gradually weakening and works produced with classical culture were losing volume to the same extent. Compared to Procopius, he produced a relatively shorter work but this might have been another consequence of the fading classical culture. However, the fact that historians such as Menandros Protector, Ioannes of Epiphania and Theophylact Simocatta benefited from *Historiae* and also the number of the surviving manuscripts indicate that *Historiae* was appreciated at its own age.

Agathias never claimed to be a second Procopius. On the contrary he vowed to be a different narrator than his contemporary historians. Agathias, therefore, does not deserve to be overshadowed by Procopius due to his extraordinary style, superior satire ability and his important work he contributed to the late Roman historiography.

Giriş

Roma İmparatorluğu'nun köklü değişimler geçirdiği Iustinianus dönemini anlatan tarihçilerin başında Procopius ve onun *Savaşlar* adlı eserini devam ettiren Agathias gelir. Bir yandan pagan kültürün etkisini kaybetmeye başladığı ve Hristiyan kültürün kurumsallaştığı, diğer yandan sonradan Bizans olarak tanımlanacak Doğu Roma Uygarlığının kültürel temellerinin atıldığı oldukça dinamik bir dönemdi. Aslında bu döneminin nasıl değerlendirilmesi gerektiği zor bir konudur. Bir yönüyle Batı topraklarının yeniden imparatorluğa katılarak Akdeniz'in efendisi Roma İmparatorluğunu ihya etme fikrine en çok yaklaşıldığı ancak diğer yönüyle de bu beklentinin bir daha gerçekleşmemesine neden olacak siyasi ve askeri çöküş tohumlarının atıldığı, mali konularda sınırların zorlandığı ve muazzam yapı faaliyetlerine girişildiği bir dönemdi. Çelişkilerle ve değişimlerle dolu bu dönemi anlamamıza katkıyı sağlayan oldukça geniş ve çeşitli yazılı materyale sahibiz.

Geç dönem Roma İmparatorluğu tarihi yazılı kaynakları, klasik Atina ve Roma cumhuriyeti gibi daha önceki dönemlerin kaynaklarıyla kıyaslandığında bize daha fazla materyal sunmaktadır. Köklerini eski Yunan tarih yazıcılığından alan Roma tarih yazıcılığı Geç dönemde de bu geleneği devam ettirmekle birlikte yeni bir tarih yazım türünün doğuşuna da tanıklık etti. İlk temsilcisinin Eusebius olduğu bu yeni tür Roma'nın klasik siyasi tarih yazımından oldukça farklıydı. *Kilise Tarihi* olarak bilinen bu yeni yazım türü imparatorluğun geçirdiği köklü dönüşümün de bir göstergesiydi. Geleneksel Roma tarih yazımı köklerini Troialı Aeneas'a bağlayarak başlatılırken bu yeni tarih yazım türü köklerini Âdem'e bağlayarak başlatılmaktaydı (Kaldellis, 2012; 201). Zamanla her ikisi arasında sınırlı da olsa geçişler olacak, klasik üslupla verilen eserlerin içerisinde dâhi dinî referansların olduğu bir hâl alacaktı. Bu türden değişimlerin yaşandığı geç dönem Roma tarihini anlatan tarihçilerden biri de Agathias'tı.

Geç Dönem Roma Tarih Yazımı

Geç dönem Roma İmparatorluğu tarihi yeni yazım türlerinin ortaya çıktığı ancak klasik geleneğin de tamamen terk edilmediği bir dönemdi. Klasik gelenekte yazılmış olmakla birlikte *Breviarium* denilen kısa ve özet tarih eserleri de bu dönemde yeni bir tür olarak ortaya çıktı (Rohrbacher, 2002; 12). Klasik tarih yazım geleneğinin kapsayıcı tarihselliğinden mahrum olan bu yeni tür; Aurelius Victor, Eutropius ve Festus gibi tarihçilerin eserleri ile tanındı. Köklü değişim ve dönüşümlerin yaşandığı geç dönem Roma İmparatorluğu tarihi özellikle Constantinus'un iktidarıyla birlikte yeni bir yazım türünün gelişimine tanıklık etti. Eusebius'un temsil ettiği ve Hristiyan kilisesinin tarihine odaklanan bu yazım

türünde Sozomenos, Socrates, Theodoretus ve Philostorgius gibi tarihçiler eserler verdi. Kökünü klasik dönemde üretilen *annales* (yıllık kayıtlar) geleneğinden alan kronik yazımı da yine bu ortaya çıkan bir türdü. Marcellinus, Ioannes Malalas ve Theophanes gibi kronik yazarlarının Hristiyanlığın perspektifinden ürettikleri kronikler bu dönemin tarihi için oldukça önemlidir.

Gelişen yeni yazım türlerine karşın klasik gelenekten tam anlamıyla kopulmamış, Ammianus Marcellinus, Eunapius, Olympiodorus, Priscus, Procopius ve Agathias gibi tarihçiler klasik üslupla yazılmış eserler vermeye devam etmişlerdi. Kendilerini klasik çağın sanat diliyle ifade etme eğilimindeki yazarların aslında iki ayırt edici özelliği vardı: Birincisi; Roma devlet idaresinde hukukçu, diplomat veya askeri yetkili olarak görev almış ve devlet meselelerine üst düzeyde tanıklık etmiş kişilerdi. İkincisi, yaşadıkları dönemden çok daha eski dönemler hakkında değil, bizzat kendi yaşadıkları olaylar hakkında veya konuştukları insanların canlı hafızaları içinde yer alan olayları yazmışlardı. Roma iktidarının merkezine yakındılar ve böylelikle imparatorlukta olup bitenler hakkında da kolaylıkla bilgi edinebiliyorlardı. Bürokrasi içinde bulunmanın verdiği olanaklardan yararlanarak devlet arşivlerine erişim olanakları da bulunan klasik geleneğin takipçisi tarih yazarları bilgiye ulaşmakta ayrıcalıklı bir konumdaydılar. Aldıkları eğitimin kalitesini kullandıkları ağıdalı üsluplarıyla ortaya koyar, eğer Yunanca eser veriyorlarsa eski Yunancanın Attika lehçesi ile Latince yazıyorlarsa cumhuriyet döneminde kullanılan Latinceye öykünürlerdi. Herodotus ve Thukydides ya da Livius ve Tacitus gibi şahsiyetleri kendilerine model olarak alırlardı (Treadgold, 2007; 21). Klasik tarih yazımında Yunanca eserler veren Procopius ve Agathias bu konuda en iyi örnekleri teşkil ederler.

Kendilerine model olarak seçtikleri Thukydides'in *Peloponnesos Savaşları Tarihi* adlı eserini adeta bir şablon olarak kullandılar. Bu şablonun kendine has özellikleri bulunmaktaydı. Söz gelimi, tartışmalı konulardan kaçınmak, dil olarak Eski Yunancanın Attika lehçesini kullanmak, savaş, diplomasi ve siyasete odaklanmak, yer yer etnografik, etimolojik detaylar vermek bu şablonun öne çıkan özellikleriydi (Kaldellis, 2012; 205). Procopius ve Agathias'ın tarih eserleri, tıpkı *Peloponnesos Savaşları Tarihi*'ndeki gibi belirli bir zaman aralığında ve bir tema etrafında gelişen siyasi, askeri ve diplomatik olaylarla örülüydü. Her iki eserde de bir kronoloji takip etmek yerine anlatının konulara göre ayrılması benimsenmişti yani her ikisi de tematik eserlerdi. Bu siyasi bir tarih anlatısıydı ve klasik geleneğin tarih yazım kalıpları içerisinde kaleme alınmaktaydı. Bu dönemin siyasi tarihçilerinin öncelikli hedefi, Roma İmparatorluğu'nun ve hükümdarlarının başarılarının ve başarısızlıklarının bir kaydını tutmaktı (Mitchell, 2020:29). Dolayısıyla bu yazım türü içinde din tarihine yer yoktu. Aynı dönemde yazıyor olsalar da bu özellikleriyle kilise tarihçilerinden ayrılmaktaydılar. Hristiyanlığın günlük hayatta yoğun hissedildiği ve devlet politikalarına yön verecek kadar etkili olduğu bu dönemde Agathias gibi Hristiyan olan tarihçiler dinî konulara eserlerinde yer vermediler.

Yaşamı

Klasik geleneğin son temsilcilerinden biri olan Agathias'ın yaşamı hakkındaki bilgilerimizin çoğu kendisinin yazdıklarına dayanır. 532 yılında Myrina kentinde doğan Agathias'ın babası Memnonius Myrina'da avukatlık yapmış bir *rhetor*/hatipti (Cameron, 1970;1). Eugenia adında bir kız kardeş ile adını bilmediğimiz bir erkek kardeşe sahipti (Anth. Gr. VII 593; Anth. Gr. XVI 16).¹ Ailesiyle geldikleri başkent Constantinopolis'te annesi Pericleia'yı henüz üç yaşındayken kaybetti. Çocukluğunu başkentte geçiren Agathias, genç bir delikanlı olduğunda Alexandria'ya (İskenderiye) retorik eğitimi almaya gitti. 551 yılında hâlâ Alexandria'dayken Berytus'ta (Beyrut) meydana gelen depremin sarsıntılarını hissetti (Agathias, II 15.7). Daha sonra deniz yoluyla başkente dönerken Cos adasında geceleyen Agathias depremin neden olduğu tsunaminin adayı nasıl mahvettiğine tanıklık etti (Agathias, II 15.7). Sonraki dört yıl boyunca Constantinopolis'te hukuk eğitimi aldı (PLRE III A; 23-25). Böylelikle bir *scholasticus* yani avukat oldu.

Yazdıklarından oldukça sosyal bir yaşama sahip olduğunu anladığımız Agathias, geniş de bir sosyal çevreye sahipti. Etrafını saran sosyal çevre içinde Ayasofya'nın açılış töreni için bir *ekphrasis* (methiye) yazan *silentarius* (mabeyinci) Paulus, Ayasofya'nın mimarları Isidorus ve Anthemius, Anthemius'un *grammaticus* (öğretmen) olan kardeşi Metrodorus, Syria'lı hekim Uranius ve sarayın tercümanı Sergius vardı (PLRE III A; 23-25)². Oldukça entelektüel bir çevrede yaşayan Agathias hayatını avukatlık yaparak kazanmaktaydı. Gündüz *Basilica* denen mahkeme binasında avukatlık yapıp gün içinde boş vakitlerinde *Basilica*'nın önünde bulunan kitapçılarda arkadaşlarıyla sohbet edip *tabula* (tavla benzeri bir oyun) oynadığı akşam olduğundaysa başkentten elit çevreleriyle partilere katıldığı hayli yoğun bir kent yaşamına sahipti (Treadgold, 2007; 281). Epiphaneia'lı Ioannes, Agathias'ın Constantinopolis'in en meşhur avukatlarından biri olduğundan bahseder (Ioh. Epiph., fr. 1)³. Kariyerinin bu döneminde umumi tuvaletleri inşa ettirdiği Smyrna'da *pater civitatis* (kent babası) unvanını aldı (Anth. Gr. IX 662). Ayrıca kendisi adına doğduğu kent Myrina'da bir heykeli dikilerek onurlandırılmıştı (Anth. Gr. XVI 316). Ölüm tarihi kesin olarak bilinmeyen yazarın bahsettiği son iki olaydan birincisi, Sasani hükümdarı I. Hüsrev'in 579 yılında ölümü, ikincisi General Mauricius'un 582 yazındaki seferidir. Dolayısıyla Agathias'ın 582 yılında öldüğü düşünülebilir. Bu açıdan irdelendiğinde, Iustinianus'un 565 yılında öldüğünde Agathias'ın 33 yaşında olduğu ve II.

¹ Anth. Gr.: Anthologia Graeca olarak bilinen *Yunan Antolojisi* adlı eser bu şekilde kısaltılarak gösterilecektir.

² PLRE: *The Prosopography of the Later Roman Empire* adlı eser bu şekilde kısaltılarak gösterilecektir.

³ Ioh. Epiph.: Epiphaneia'lı Ioannes'e ait eserin bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bu fragman, *Fragmenta Historicorum Graecorum* adlı derleme çalışmanın içinde bulunmaktadır.

Iustinus'un hükümdarlığının tamamıyla ve II. Tiberius'un hükümdarlığının bir kısmına tanıklık ettiği anlaşılacaktır. Agathias'ın tarih eseri *Historia* 558'de başlayıp 582 yılında sonlanır ve eseri Menandros Protector'un tarafından devam ettirilmişti.

Eserleri

Agathias'ın edebi faaliyetleri *Daphniaca* denilen birkaç kısa şiir yazımıyla gençlik yıllarında başlamıştı. Yazarın muhtemelen otuzlu yaşlarda yazmış olduğu *Daphniaca*, hexameter (altı ayaklık) vezinle yazdığı aşk ve romantizm temalı şiirlerinin derlemesiydi. Bu eserin giriş dizelerinden başka bir şey günümüze ulaşmamıştır (PLRE III A; 23-25). Edebi faaliyetlerinin orta aşamasında genellikle *Kyklos* olarak bilinen ve kendisine ait yüz kadar şiir eklediği nükteli şiirler külliyatını yayınlamıştı. Muhtemelen 567/8 yılında II. Iustinus'un hükümdarlığı döneminde yayınlanan *Kyklos* önemli ölçüde, bugün bilinen adıyla *Yunan Antolojisi*⁴ denen bir başka eserin içinde muhafaza edildiğinden günümüze kadar ulaşmıştır (Cameron, 1970;6). Bu eseri meydana getirirken gördüğü sanatsal himayeden dolayı eserini sarayın baş mabeyincisi Theodorus'a ithaf etmişti. *Kyklos*'tan günümüze yaklaşık otuz kadar şairin şiirleri ulaşmıştı. *Kyklos*'a eski sınıf arkadaşları Ioannes ve Rufinus, hukuk profesörü Iulianus gibi okul çevresinden tanıdığı kişilerin yanında *senator* Cyrus ve başkent'in eski valisi Gabriel'in de bulunduğu kişiler şiirleriyle katkıda bulunmuşlardı (Treadgold, 2007; 282). Bu şiir külliyatına katkıda bulunan kişiler Agathias'ın sosyal çevresini oluşturan nüfuzlu kişilerdi. Yazdığı şiir külliyatına dahil ettiği nüfuzlu insanların isimleri daha yüksek mevkiden bir sanatsal himaye imkânı yaratabilirdi. Bu imkân da daha iyi bir makamın ve daha prestijli bir konumun kapısını açmaya yardım etmekteydi. *Kyklos*'un önsözü Iustinianus'a övgü ile başlamaktaydı. Ne *Daphniaca* ne de *Kyklos* ile aradığı sarayın sanatsal himayesini elde edemedi (Treadgold, 2007; 282). Şairlik yeteneği *silentarius* Paulus'unki kadar iyi değildi. Zaten sanat hamiliğiyle ünlü Iustinianus döneminde sadece *Daphniaca* adlı eseri yayınlanmıştı. Bu eser de ne Paulus'un Ayasofya'nın betimini yaptığı methiyesi ne Procopius'un *Yapılar* adlı övgüsü ne de Lydia'lı Ioannes'in eserleri kadar imparator Iustinianus'un ilgisini çekmişti (Cameron, 1970;5). Böylelikle Agathias ilk aşkı olarak tanımladığı şiiri bırakıp tarih alanına yöneldi. Bunun da nedenini arkadaşlarının yüreklendirmesine bağlamıştı (Agathias, Pref.; 9, 11).

⁴ Yunan Antolojisi 10. yüzyılda Constantinus Kephala tarafından seçilerek tematik olarak derlenmiş bir şiir külliyatıdır. 15 kitap ve bir ek bölümden oluşan bu külliyat, MÖ 1. Yüzyılda yaşamış Gadralı Meladros'tan MS 6. Yüzyılda yaşamış Agathias'a kadar uzanan dönem içinde Yunanca yazılmış şiirler arasından seçilmiştir. İçerisinde sanat eserlerinin betimlerinden, cinsel içerikli şiirlere, adak ve nasihat içerikli şiirlerden siyasi figürleri tasvir eden şiirlere kadar çok çeşitli konular hakkında yazılmış birçok şiir barındırmaktadır. *Anthologia Palatina* olarak bilinen 15. Yüzyıldan kalma bir elyazması sayesinde günümüze ulaşmıştır. Geç Antikçağ tarihi ve edebiyatı için oldukça önemli bir eserdir.

Historiae

Şiir yazmayı bıraktıktan sonra bugün de isminin anılmasını sağlayan *Historiae* adlı tarih eserini yazdı. Caesarea'lı Procopius'un *Savaşlar* adlı tarih eserinin devamı olan *Historiae*, General Narses'in İtalya'da Franklara karşı seferleri ile doğuda Lazica seferini detaylıca anlatıldıktan sonra dönemin sosyal ve entelektüel tarihe dikkat çekmekteydi. Ana odağının Iustinianus'un son yıllarında yapılan doğu ve batı cephesindeki savaşların oluşturduğu *Historiae*'in neredeyse üçte biri konu dışı anlatımlarla zenginleştirmişti.

Agathias *Historiae* kitabına II. Iustinus'un tahta çıkışının hemen ardından başlamış olduğu düşünülmektedir. II. Tiberius'un egemenliği döneminde hâlâ yazmaktaydı ve kitabın son bölümü incelendiğinde kendisinin kitabı bitiremeden öldüğü anlaşılır.

Agathias'ın beş bölüm hâlinde kaleme aldığı *Historiae*'in birinci kitabı, Agathias'ın tarihe ilgili fikirlerini ortaya koyduğu bir önsöz ve Procopius'un *Savaşlar* kitabını devam ettirdiği iddiasıyla başlar. Procopius'un 553 yazında bitirdiği noktanın hemen öncesinde başlayarak Narses'in zaferini kaleme alır. Bununla birlikte ana anlatımını hayatta kalan Ostrogotlardan bazılarının Franklardan yardım istemesiyle başlatır. Daha sonra Frank ve Alamanni'lerin Roma ordusunu bir kez Palma'da yenmelerine karşın Narses'in 554 yılında Ravenna'ya dönmeden Floransa'yı işgalini anlatır. Konudan biraz saparak Franklar hakkında bilgi vermesi bu bölümde yer alır (Agathias, I 9-31).

Kitabın ikinci kısmı Frank ve Alamanniler'in İtalya'yı yağmaladıklarında Narses'in ordusunu Roma'da toplamasını aktarmasıyla başlar. Bu sırada Alamanniler'in lideri Leutharis ve Alamanni ordusu bir hastalığa yakalanır ve Narses bu durumdan yararlanarak Frank lideri Butilinus ve ordusunu yener. Agathias, Narses'in Ostrogotların çoğunu Napoli yakınlarında bir kalede teslim oluncaya kadar kuşattığını anlattıktan sonra doğu cephesindeki olaylara odaklanır. Sasaniler Roma ordusunu 554 yılında Lazica'da yenerler. Doğü cephesi konusuyla birlikte Sasaniler, Sasani Şahı I. Hüsrev ve kültürleri hakkında bazı ek bilgileri okuyucusuna sunar (Agathias, I 31-67).

Üçüncü bölümü Lazica kralı Gubazes'in 555 yılında Romalı bir komutan tarafından öldürülmesiyle başlatır ve Sasanilerin Bizanslıları tekrar yenmesi ile devam eder. Agathias Lazica'luların krallarının öldürülmesine çok öfkelenmesine karşın Sasanilere topraklarını teslim etmemek için Iustinianus'un himayesine sığındıklarını anlatıp 556 yılının başlarında imparatorun konuyu araştırmayı kabul ettiğini ve Lazika'nın yeni kralı olarak Gubazes'in kardeşi Tzathes'i gönderdiğini aktarır. Bu arada Lazica'luların bir tebaası olan Misimian'lular isyan edip Sasanilere katılırlar. Bunun üzerine Persler Roma ordusunu bölgede kuşatırlar ancak ağır kayıplara rağmen Roma ordusu kuşatmayı yarar (Agathias, I 68-100).

Dördüncü bölümde İmparator Iustinianus'un bölgedeki karmaşanın son bulması için bölgeye bir hâkim göndermesi ve kral Gubazes'i öldüren iki komutanının Lazica'lıların huzurunda yargılanmasını emretmesi aktarılır. Uzun görüşmelerden sonra yargıç komutanları suçlu bulur ve ikisini de infaz eder. Ancak komutanların yargılanması ve cezalandırılmasından sonra tekrar Roma ile Sasaniilere karşı ittifak kuracakları sözünü veren Misimian'lılar sözlerini tutmaz. Bunun üzerine Roma ordusu Misimian'lıları yener. Böylelikle Misimian'lılar Romalılara verdikleri sözü yerine getirerek tekrar Sasani karşısında Roma yanında yer almak zorunda kalırlar. Bu ittifak karşısında Sasani ordusu geri çekilmeğe zorlanır. Bu olay I. Hüsrev'i o kadar öfkelenendirir ki geri çekilmekten sorumlu tuttuğu komutanlarının canlı canlı derilerini yüzdürür. Dördüncü bölümün önemli özelliklerinden biri de kuruluşundan 557 yılına kadarki dönemi kapsayan Sasani tarihi hakkında bilgiler verilmesidir (Agathias, I 101-134). Burada savaş anlatısından çıkıp Sasani kültürü, dini ve I. Hüsrev hakkında eşsiz bilgileri paylaşır. Burada aktardığı bilgileri Sasani saray arşivlerinde bulunmuş tercüman arkadaşı Sergius'tan alması aktarılan bilgiyi daha da değerli kılmaktaydı (Cameron, 1969; 69).

Beşinci ve sonuncu bölümde Lazica'daki olaylara geri döner ve 558 yılında isyanın bastırılmasını anlatır. Bu sırada başkent büyük bir depremle sarsılmış ve Iustinianus'un şaheseri Ayasofya'nın kubbesi kısmen çökmüştür. Deprem felaketini ertesi yıl başkentte tekrar ortaya çıkan veba salgınını izler. Depremleri ve veba salgınları üzerine verdiği detayları bilgilerin ardından 559 yılında Hunların Trakya'ya saldırıları, başkenti bile tehdit ettikleri ancak deneyimli komutan Belisarius tarafından nasıl geri püskürtüldükleri anlatılır. Kitap bu noktada aniden sonlanır (Agathias, I 135-162). Muhtemelen altıncı bölümü yazma niyetinde olan Agathias, kafasındakini tamamlayamadan ölmüş olmalıydı (Treadgold, 2007; 282). Agathias, Procopius'un eserini devam ettirmiş kendi eseri de Menandros Protector tarafından devam ettirilmişti. Menandros bu konuyu yazdığı tarih kitabın girişinde bizzat açıklar (Menandros, fr., 1).

Edisyonlar ve Çeviriler

Agathias'ın eserleri orta çağ boyunca bilinmese de Agathias'ın tekrardan tanınması İtalyan Hümanistlerin Procopius'u keşfetmeleriyle aynı zamanda denk gelir. Procopius'un eserlerinin yaşadığı çağda ve sonraki dönemlerde çok rağbet gördüğü bilinmektedir. Buna kanıt olarak çok daha geç bir dönemde hem Photius'un hem de *Suda* adlı eserin ondan bahsedilmesi gösterilebilir. 15. Yüzyılda Bruni ve Biondo gibi İtalyan hümanistler bu meşhur eserleri Constantinopolis'ten İtalya'ya getirtmişti (Croke, 2019; I. 13). İtalya'nın 6. Yüzyıl tarihi hakkında bilgiler veren *Savaşlar* adlı eserin çevirilerini kullanmaya başladılar. 16. Yüzyıla gelindiğinde akademik çalışmaların merkezi Procopius'un Got ve Vandal tarihi için çok değerli bir kaynak haline geldiği Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Alman eyaletlerine kaydı. Cuspinian, Beatus ve Peutinger gibi Alman hümanistler

Procopius'u keşfetti (Croke, 2019; I. 37). 1590'dan 1650'ye kadar Paris ve Leiden'daki akademik çevrelerde Procopius'un eserlerini benimsediler. *Savaşlar* adlı eserin ilk edisyonu 1607'de Ausburg'da yayınlandı. Procopius'un tüm eserlerinin eksiksiz ilk edisyonu 1662/63'de Maltretus tarafından Paris'te yayımlandı. (Croke, 2019; I. 104). Tüm bu gelişmeler Procopius'un tanınırlığını arttırdı. Elbette Procopius'un İtalya tarihi için son derece önemli eserinin devamı olan Agathias'ın *Historiae*'ı da böylelikle mercek altına alındı. *Yunan Antolojisi* adlı eser içerisindeki şiirleri nedeniyle de büyük bir ilgi uyandırmıştı.

Agathias'ın *Historiae*'ının ilk Latince çevirisi Christophorus Persona tarafından 1481'de yapıldı. Bu çevirinin ilk edisyonu Iocabus Mazochius tarafından 1516'da yayınlandı (Reinsch, 2012; 435).⁵ Aynı çeviri 1519'da Ausburg'da tekrar basıldı. Bu aslında Procopius ve Agathias'ın eserlerinin karma bir edisyonuydu. 1594'de Bonaventura Vulcanius tarafından Yunanca metnin *editio princeps* denilen orijinal dilindeki ilk baskısı yapıldı (Forrai, 2014 ,246-247).⁶ Johannes Leunclavius eserin çevirisinin eksik olduğunu fark edip elindeki daha iyi Yunanca metinlerle eserin eksik kısımlarını tamamlayıp 1576'da yeni bir çeviri yayınladı. Birkaç kez daha baskısı yapılan eserin ilk modern edisyonu 1828'de Bonn'da Barthold G. Niebuhr tarafından *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*'ın (Bizans Tarih Yazarları Külliyesi) birinci cildinde yayınlandı (Forrai, 2014, 246-247). Karl Wilhelm Dindorf 1871'de *Historiae*'ın yeni bir modern edisyonunu Leipzig'de yayınladı.⁷ 1969'da Messina'da S. Costanza tarafından modern bir edisyonu yayınlanan eserin en son modern edisyonu 1967'de R. Keydell'in sundu.⁸ J. D. Frendo 1975'de *Historiae*'ı tercüme ederek modern bir dile kazandırdı (Forrai, 2014 ,246-247).⁹ Eser 2007'de Fransızca, 2008'de de modern Yunan diline kazandırıldı.¹⁰ Günümüzde eserin floransa, Budapeşte, Vatikan, Berlin, Münih ve Milan kentlerinde muhafaza edilen altı el yazması bulunmaktadır (Forrai, 2014, 253).

⁵ Eser ilk olarak şu isimle yayınlanmıştır, *Agathius De bello Gothorum et aliis peregrinis historiis per Christophorum persona Romanum priorem sanctae Balbinae e Graeco in Latinum traductus*, Roma, 1516. Procopius'un *Savaşlar* adlı eseriyle birlikte yapılan karma edisyon; *Procopii Caesariensis de rebus Gothorum Christophoro Persona interprete, Persarum ac Vandalorum a Raphaele Volaterrano latinitate donati libri VII, una cum alijs mediorum temporum historicis*, Basel, 1531.

⁶ Bonaventura Vulcanius'un *Editio princeps*'i (orijinal diliyle ilk baskısı) şu isimle yayınlanmıştır, *Agathiae, Historici et Poetae eximij, De imperio et rebus gestis Iustiniani imperatoris, libri quinque*, Leiden, 1594.

⁷ K. W. Dindorf'un modern edisyonu *Historici Graeci Minores* adlı külliye'nin 2 cildi içinde bulunmaktadır. (Leipzig, 1871) ss. 132–453.

⁸ S. Costanza edisyonu için bakınız; S. Costanza, *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque* (Universita degli Studi, Messina, 1969). En son modern edisyonu için bakınız; R. Keydell, *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque in Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, cilt 2, Berlin Serisi, Walter de Gruyter, 1967.

⁹ *Historiae*'ın İngilizce çevirisi için bakınız; J. D. Frendo, *Agathias: The Histories*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, cilt 2A, Series Berolinensis, Walter de Gruyter, 1975.

¹⁰ Eserin Fransızcası için bakınız; P. Maraval, *Agathias, Histoires; Guerres et malheurs du temps sous Justinien*, Paris, Les Belles Lettres, 2007. Eserin modern Yunancası için bakınız; A. Alexakis, *Αγαθίου Σχολαστικού, Ιστορία*, Athens, Kanakis Editions, 2008.

Tarihçiliği

Agathias'ın *Historiae*'ı yaşadığı paganizmden Hristiyanlığa geçiş döneminin zıt karakteristiğinin karışımına ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Bir kaynak olarak elbette değerlidir ancak Procopius gibi çok usta bir tarihçinin eserini devam ettirdiği iddiasında bulunduğu *Historiae* hep Procopius'un eseriyle kıyaslanabilir gelmiştir. Agathias iyi eğitilmiş ve oldukça yetenekli bir hatipti. Bu yönüyle anlatımında konu dışına çıkışları oldukça heyecan verici aynı zamanda da bilgilendiricidir. *Historiae*'ın elyazmalarının sayısının fazla olması Agathias'ın kendi döneminde de popüler olduğunu göstermektedir. Dönemin diğer eserleriyle kıyaslandığında görece kısa olması onun kopyalanıp okunmasını kolaylaştırmış olmalıydı ve bu da doğal olarak *Historiae*'ın popülerliğine katkı sağlamıştı. Elbette ki cazibesini önemli ölçüde Procopius'un eserini devam ettirmesine borçluydu. Agathias'ın kentli yaşamı, yaptığı iş ve kalabalık sosyal çevresi onun edebi tarzını ve anlatımını derinden etkilemişti (Treadgold, 2007; 290).

Agathias, kendisine üslup olarak Thukydides'in temsil ettiği klasik geleneği, model olarak da Procopius'u seçmişti (Agathias, Pref., 22-27). Geleneksel bir tarih anlatısını sürdüren bu gelenek, siyaset, askeri seferler ve diplomasi üzerine yoğunlaşmaktaydı. Bununla birlikte Agathias ne Thukydides gibi bir asker ne de Procopius gibi cepheden cepheye koşan komutanına eşlik eden bir hukuk müşaviriydi. Kendisi başkentte avukatlık yapmaktaydı ve hiçbir savaşta bulunmamıştı ancak daha önce de bahsedildiği üzere geniş ve nüfuzlu bir sosyal çevreye sahipti. Bu sosyal çevre ona *Historiae*'ı yazarken ihtiyacı olacak bilgi kapılarını açtı. Arkadaşları arasında Syria'lı hekim Uranius ve sarayın tercümanı Sergius Sasani kralı I. Hüsrev'in (532-579) sarayında bulunmuşlardı. Doğu cephesinde süregelen Sasani-Roma savaşları konusunda onlardan istifade etti. Aynı zamanda bir şair olan arkadaşı *silentarius* Paulus da sarayda görevli zengin ve nüfuslu biriydi. Kendisinin saray içinde etkin bir görev alamamış olması dönemin önemli siyasi ve askeri figürleriyle doğrudan iletişim içinde olmadığı anlamına da gelebilir. Dahası kendisinin sık sık şikayetçi olduğu devletin sanatsal himayesinden mahrum olması bu konunun ispatında bir kanıt olarak görülebilir. Doğu cephesi anlatıları için iki arkadaşına ve saraydan bilgi sağlayabilecek bir arkadaşına sahip olmasına karşın batı cephesindeki bilgileri kimden ya da hangi kaynaktan aldığı bilinmemektedir (Cameron, 1970;39). Kitabında aktardığı olayların çoğuna kendi tanıklık etmemiş, kitabını yazmaya başladığında da anlattığı olaylar üzerinden yaklaşık yirmi yıl geçmişti. Oldukça zayıf bir coğrafya bilgisiyle hiç bulunmadığı Italia, Lazica ve başka yerler hakkında bilgi aktarmıştı.

Bu özellikleriyle günümüz tarihçilerinin ilgisini çekmiş olan Agathias hakkında hatırı sayılır bir literatür oluşmuştur. Ancak bu tarihçiler arasında Agathias'ın nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda bir fikir birliği oluşmamıştır. Sözelimi, Agathias hakkındaki en önemli monografilerden birini yazan tarihçi Averil Cameron; Agathias'ın her ifadesinin bağımsız bir biçimde

kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür (Cameron, 1970;42). Bununla birlikte erken dönem Bizans tarih yazımı konusunda önemli eserler veren tarihçi Treadgold ise; Agathias'ın Procopius'tan daha süslü bir dille yazdığını ve anlatımını mitolojik örneklerle süslediğinin altını çizerken Procopius'la kıyaslandığında Agathias'ın yazılı kaynaklardan daha fazla istifade ettiğini belirtir (Treadgold, 2007; 290). Anthony Kaldellis de Agathias ile ilgili kaleme aldığı makalesinde; Agathias'ın hatiplik yeteneğinin üst düzey olduğunu belirtir. Bu yönüyle Cameron'ın Agathias'ın çok da yetenekli bir tarihçi olmadığı konusundaki görüşlerine karşı çıkar (Kaldellis, 1999; 252). Agathias kitabının dördüncü bölümünde anlattığı bir konuyu sadece Procopius'un eserinde bulabildiğini ki onun neredeyse tüm tarih kitaplarını okuduğunu ve kendisinin ona kıyasla daha az bildiğini bildirir. Buradaki ifade J. B. Bury için Agathias'ın kendisinin Procopius'un astı olduğunun itirafı iken Treadgold gibi tarihçiler için iyi bir söz ustası olan Agathias'ın alaycı bir üslupla iğneleme yapmasıydı (Treadgold, 2007; 290), (Bury, 2016; II. 430-1). Gerçekten de kitabının başka bir kısmında; "sabahın erken saatlerinden gün batımına Basilica'da oturup davalarla dolu dosyaları çalışıp analiz etmek yerine eskinin bilge yazarlarının eserlerini okuyarak yazım tarzını geliştirmesi gerektiğini" yazar (Agathias, III; 1.4). Treadgold'a göre buradaki ifadenin altında da iyi bir hatip olan Agathias'ın nüktedanlığı ve kendini daha üstün bir yazar olarak görmesi yatmaktadır (Treadgold, 2007; 286).

Günümüz tarihçilerinin onun tarihçiliği hakkındaki yorumlarına karşın Agathias, tarihi nasıl algıladığı konusundaki görüşlerini *Historiae*'da açıklamıştır. Uzunca bir önsöz ile kitabına başlayan Agathias tarih ve tarihçilerle ilgili görüşlerinin bir kısmını burada okuyucusuna sunar. Agathias bazı tarihçiler için şu sözleri sarf eder; "Tarih yazdığını iddia eden bu yazarlar ve eserlerinin kapağında tarihçi unvanını kullananların detaylı incelendiğinde şarlatan oldukları görülür" (Agathias, Pref.;18). Biraz daha ileri giderek; bu yazarların gerçekleri sunmak yerine hayattayken imparator veya diğer seçkin kişilere övgüler düzdüklerini, ancak bu insanlar öldüğünde sert şekilde yerdiklerini iddia eder (Agathias, Pref.; 18). Sonra da sonuçları ne olursa olsun kendi adına gerçeği en üst gayesi kılacağını beyan eder (Agathias, Pref.; 20). Belki de bu açıklamalar içinde en önemli ayrıntı şu tümce içinde verilmişti; "tarihimi benim çağdaşlarımın yazılarına hayat vermiş olan ruh ile değil tamamen farklı bir ruh ile yazacağım" (Agathias, Pref.;16). Agathias burada üstü kapalı olarak kimseyi taklit etmeyeceğini dahası alışlagelenin dışında bir eser vereceğini beyan etmişti.

Eserinde Hristiyan olduğu izlenimini verse de anlatımında kilise tarihi pek önemli bir rol oynamaz. Zaten yazılarında açıkça Hristiyan olduğundan da bahsetmez. Burada dikkat edilmesi gereken paganizme bir eğilimden ziyade bir yazım geleneği ve üsluptur (Cameron, 1970; 31). Hem Procopius hem de Agathias başkent Constantinopolis'in Hristiyan atmosferini anlatmaktan imtina etmişlerdir. Kaldellis iki tarihçinin de Hristiyan olmadığını iddia etmiş ve dinle ilgili konuları ele alışlarında dışarıdan bir insan gibi tavır aldıklarını öne sürmüştür (Kaldellis, 2012; 207). M. R. Cataudella, Agathias'ın Hristiyan olduğunu iddia etmiş, Agathias'ın Franklar ve Alamanniler anlatımında her iki halkı barbar olarak sınıflandırmış olsa da Hristiyan Frankları Pagan Alamanniler kadar kötülememiş

olmasını buna dayanak olarak göstermiştir (Cataudella, 2003; 420). Ayrıca Procopius ve Agathias'ın eserlerinde κρείττων (kreitton) ve θεῖον (theion) gibi biri paganların tanrısı için diğeri de Hristiyanların tanrısı için kullanılan iki sözcüğe yer vermelerini değişim çağının dildeki yansıması olarak kabul eder (Cataudella, 2003; 417).

Agathias eserlerinde sık sık hiciv, mizah ve nükte kullanarak kendisinin ahlaki ve didaktik niyetini ortaya koyar (Villaro, 2010; 287). Agathias'ın çok yönlü kişiliği (şair, avukat, hatip, filozof ve tarihçi) onun eserlerinde bariz olarak görülür. Bu yönleri hesaba katılmadan Agathias, Procopius'un gölgesinde onun astı bir tarihçi olarak kalacaktır. Oysa kullandığı dil, anlatısındaki canlılık, seçtiği sözcükler ve hiciv sanatının incelikleri göz önünde tutularak değerlendirildiğinde oldukça sıra dışı bir tarihçi olduğu anlaşılacaktır. Agathias'ın *Historiae*'i içerisinde klasik geleneğin başka unsurlarını da barındıran oldukça karmaşık bir eserdir. Sadece Procopius'un tarihinin devamı bir eser olarak incelenmiş olan *Historiae* birçok disiplinin katkı sağlayacağı yeni bir bakış açısıyla incelenmeyi hak etmektedir. Bu bağlamda Procopius'dan bağımsız olarak *Historiae*'in çok katmanlı ve karmaşık yapısı ortaya konmalıdır.

Sonuç

Agathias'ın günümüzde bazı araştırmacılar tarafından pek de başarılı bir tarihçi olarak kabul edilmemesine karşın *Historiae* oldukça önemli bir kaynaktır ve ayrıca edebi meziyetten de mahrum değildir. Agathias'a yöneltilen sert eleştirilerin başında kendisinin Procopius gibi gördüklerini yazan değil daha çok duyduklarını anlatan bir yazar olması gelmektedir. Agathias'ın Procopius'un eserini devam ettirmek istemesi cephede bulunmamış bir başkent avukatı için elbette ki zor bir görevdi. Böylelikle kendisinin de benzer nitelikte bir eser ortaya koyması beklentisi oluştu. Oysa Agathias, sadece Procopius'un eserini devam ettireceğini söylememiş aynı zamanda kendisinden önceki tarihçiler gibi bir eser vermeyeceğinin de altını çizmişti. İkinci bir Procopius olmayı değil onun eserini farklı bir tarzda devam ettirmeyi taahhüt etmişti. Bu algının yarattığı olumsuz sonuçlara karşın *Historiae* bize Sasaniler, Hunlar ve o dönemin dünyası hakkında çok değerli bilgiler sağlamaktadır. Özellikle Sasani dini, kültürü ve I. Hüsrev hakkında verdiği bilgiler eşsizdir.

Oldukça hareketli bir dönem olan Iustinianus çağının sonu klasik kültürün solmaya yüz tuttuğu bir devre kapı açmıştı. Klasik değerler giderek zayıflıyor ve klasik kültürle üretilen eserler de aynı ölçüde hacim yitiriyordu. Bu bağlamda öncüllerinin ortaya koyduğu eserlerle kıyaslandığında Agathias'ın eseri de pek hacimli sayılmazdı. Ancak Menandros Protector, Epiphaneia'lı Ioannes ve Theophylact Simocatta gibi tarihçilerin bu eserden istifade etmeleri ve günümüze ulaşan el yazmalarının sayısı *Historiae*'in kendi çağında da taktir gördüğünün göstergesiydi. Agathias, sıra dışı tarzı, üstün hiciv yeteneği ve geç dönem Roma

tarih yazımına kazandırdığı bu alışılmamış eseriyle Procopius'un gölgesinde kalmayı hak etmeyen bir tarihçidir.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Agathias. (2006). *The Historia Nova*. Çev., Joseph D. Frendo, Canberra: Sydney University Press.

Anthologia Graeca. (1916). Book 7-8 (Volume II). Çev., W. R. Paton. London: William Heinemann.

Anthologia Graeca. (1916). Book 10-19 (Volume IV). Çev., W. R. Paton. London: William Heinemann.

Fragmenta Historicorum Graecorum. (2010). Cambridge Library Collection (Volume IV). Carl Otfried Müller ed. Cambridge: Cambridge University Press.

Menandros Protector. (2006). *The History of Menander the Guardsman*. Çev., R. C. Blockley. Cambridge: Francis Cairns.

Günümüz Çalışmaları

Bury, J. B. (2016). *History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (Volume 2)*. New York: Dover Publications.

Cameron, A. (1969/1970). Agathias on the Sassanians. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 23/24, 67-18.

Cameron, A. (1970). *Agathias*. Oxford: Clarendon Press.

Cataudella, M. R. (2003). Historiography in the East: Procopius, Witness and Historian. *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity: Fourth to Sixth Century A.D.*, Gabriele Marasco ed., Leiden: Brill, 391-447.

Croke, B. (2019). Procopius, From Manuscripts to Books: 1400-1850. *Histos* 9, I.1-173.

Forrai R. (2014). Agathias. *Catalogus Translationum et Commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries Volume X*, Greti Dinkova-Bruun ed., Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 238-272.

Kaldellis, A. (1999). The Historical and Religious Views of Agathias: A Reinterpretation. *Byzantion*, (69/1), 206-252.

- Kaldellis, A. (2012). Byzantine Historical Writing, 500–920, *The Oxford History of Historical Writing: Volume 2: 400-1400*, Sarah Foot ve Chase F. Robinson ed., Oxford: Oxford University Press, 202-217.
- Martindale, J. R. (1992). *The Prosopography of the Later Roman Empire, Volume III A: A. D. 527-641*. Cambridge: Cambridge University Press, 23-25.
- Mitchell, S. (2016). *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*. Çev., Turhan Kaçar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Reinsch, D. R. (2010). The History of Editing Byzantine Historiographical Texts. *The Byzantine World*. Paul Stephenson ed., Oxon: Routledge, 435-444.
- Rohrbacher, D. (2002). *The Historians of Late Antiquity*. London: Routledge.
- Treadgold, W. (2007). *The Early Byzantine Historians*. London: Palgrave Macmillan.
- Villaro, B. O. (2010). Some Characteristics of the Works of Agathias: Morality and Satire. *Acta Ant. Hung.* (50), 267–287.